

Оқим ҳақиқат, Ғафур Ғулом, Шайх Ғафур

ХОФИЗ ШЕРОЗИЙНИНГ Алишер Навоий ижодига таъсир ҳақида сўз борганда, Шероз булбулининг Хирот айдалиб ижодларига маънавийлик ва кўп маънолик бахш этгани; Саъдий Шерозийнинг Навоий ижодидаги изларини унинг машҳур одаимийлик ҳақидаги фикридан тортиб ажлаш ва дидактик таъомилларга кузатиш; Фариддиндин Атор ва Алишер Навоий масаласига келсак, тасавуф философиясининг ҳар икки мутафаккир дostonларидаги муштарак рамзий ифодаси ҳусусида сўз юритамиз.

Мана, эллик йилдирки, Воҳид Зоҳидовнинг фалсафа фанлари доктори даражаси учун ёқлаган диссертациясидан бошлаб, биз Алишер Навоий пантеизмининг Фариддиндин Атор тасавуфига қарама-қарши қўйиб келамиз. Профессор Натан Маллаевнинг олий мактаблар учун ёзган «Ўзбек адабиёти тарихи» дарслигиде ҳам бу масала В. Зоҳидов нуктаи назарига мувофиқ талкин этилди.

Рус, Ғарбий Европа ва тоjik олимлари Фариддиндин Аторнинг пантеист шoir сифатида ўрганадилар. Жумладан, профессор Е. Э. Бертельс ўзининг «Атор ва Навоий» мақоласида Фариддиндин Атор ва Алишер Навоийнинг пантеистик фалсафий концепция вакиллари сифатида қўрсатади. Фақат Ўзбекистондагина Атор — мистик, унинг фалсафаси Навоий пантеизмига қарама-қарши деб талкин қилинади. Академик В. Зоҳидов Фариддиндин Аторнинг «Мантқиқ ут-тайр» ва Алишер Навоийнинг «Лисон ут-тайр» асарларини қиёслаб, «Лисон ут-тайр» таркидунёчилик ва мистифизмининг тарғиб қилувчи «Мантқиқ ут-тайр»га ўз фалсафий моҳиятини жиҳатидан буткул қарама-қарши руҳда ёзилган асар деган фикрини олга сурди ва форс шoirи «Мантқиқ ут-тайр» тасавуфнинг энг асосий мақсади беҳуда афсона, деб ёзди.

В. Зоҳидов Аторнинг мистик ва таркидунёчилик тарғиботчиси деб қўрсатар экан, олим мулоҳазасига, Фариддиндин Атор борлиқини илоҳийнинг эрмаси сояси сифатида билди. Мана, сўзин олимдан эшитилди: «Ўттиз куш Худуддан: улар билан Симуғ ўртасидаги муносабатни тушунириб беришни сўрайди. Атор Худуд тилидан қушларга жаъоб бериб айтдики:

Сурати мурғон олам сар-басар,
Соия ўст ин бидон, эй беҳабар,
Бу билан Симуғ (худо) энг асосий, олий борлиқдир, ердаги қушлар (одамлар ва ҳ. к.) эса — ана ўша Симуғнинг яъни соясидирлар, демек, бу қушлар — соядилар, асосий борлиқ бўла олмайдилар, энг асосий, қомил борлиқ (воқеълик) қимматига, аҳамиятига эга бўла олмайдилар, зеро, асосий тана (борлиқ) билан унинг сояси орасида қандай муносабат бўлиши мумкин, уларни қандай тенглаштириш мумкин, — демаски бўлади Атор» (В. Зоҳидов, Улуғ шoir ижодининг қалби, 1970, 385-бет).

Аторнинг издоши Алишер Навоий ўша байтнинг таржима қилди:

Борча олам қушларининг сурати,
Билгил, онинг соия пурқимати.
Илимий талқинга келганда, бу байт В. Зоҳидов фикрича, Атор фикрига тесқари бўлиб қийди: «Ўз «Лисон ут-тайр»ин «Мантқиқ ут-тайр»нинг таржимаси, деган Навоий шу ўринда Аторнинг юқоридagi фикрига моҳият эътибори ила энд фикрни ўртага ташлади. Навоий айтдики:

Борча олам қушларининг сурати,
Билгил, онинг соия пурқимати.
Бу билан, бутун қушлар аҳамиятсиз, маъносиз борлиқ — буш соя эмаслар, аксинча, уларда худонинг ҳикматлари, қомиллиги зухур этгандир, демоқчи бўлади Навоий» (ўша асар, 386-бет).

Шундай қилиб, икки томичи сувадек бир-бирига мос бир хил маъноли байтлар бир-бирига қарама-қарши қўйилади. Илмда факдан фикр чиқариш қонунияти бор. В. Зоҳидов ўра-била туриб ўзини ва ўқувчини қалғатган. Куйидаги байтлар қиёсидан қарама-қарши фикр чиқариш ҳеч бир мантқиққа тўғри келмайди:

Сурати мурғон олам сар-басар,
Соия ўст ин бидон, эй беҳабар,
Борча олам қушларининг сурати,
Билгил, онинг соия пурқимати.
Хар қандай таржимаунон сушбу байтларни таққослаб, таржиманинг айнан ва баркамоллигига қаролот бера олади бу. Бунда ҳеч қандай фикрий қарама-қаршилик топиламайди. «Мантқиқ ут-тайр» ва «Лисон ут-тайр» фалсафий ҳулосасининг ҳам В. Зоҳидов икки хил, яъни бир-бирига қарама-қаршидир, деб талкин этади: «Қушлар Худуднинг йўлбошичилигида юқорида қўрсатилган етти водийдан ўтадилар, ва «Мантқиқ ут-тайр»ча, ўттиз қушнинг ҳаётида, ўзлигида гуё улуг ўзғариш бўлади, яъни улар ўз мақсадларига эришадилар, Симуғга (худога) етишадилар, унинг василга восил бўладилар, шахсий ўзликларини йўқотадилар, қосмик «Мана» билан бирлешадилар, фойий бўладилар — «Симуғ» бўладилар.

Навоийда эса таъомиле аксинча, ўттиз қуш (си муғ) Симуғнинг ҳавасин қилган эдилар, унинг қўлида қимматли ўзликларидан воз кечиб, гузал табиғатга, ундаги ҳаётга нафрат билан қараб, шунча азобу ўқубатларни, шунча беҳад

алам водийларини ўтадилар ва ниҳоят келиб қўрсалар, ўша ахтарган, ҳавас қилганлари Симуғ уларнинг ўзлари эканлар. Навоий ўзининг бу ўткетган даражада чуқур маъноли ҳулосасини шу сатрларда беради:

Ким, қилиб Симуғ ўттиз қуш ҳавас,
Ўзларини кўрдилар ул Симуғга бас.
Бу билан «Мантқиқ ут-тайр» тасавуфнинг асосий мақсади беҳуда афсона эканлиги қўрсатилади. Навоийнинг «Лисон ут-тайр»ни ёзишдан қўзлаган энг асосий мақсади ҳам шу эди» (ўша асар, 383—384-бетлар).

Демак, В. Зоҳидов фикрича, Навоийнинг асосий мақсади: «Мантқиқ ут-тайр» тасавуфнинг асосий мақсади беҳуда афсона эканлигини қўрсатиш экан. Ана шу фикр Алишер Навоий маънавий дунёсига нисбатан ғалатдир. В. Зоҳидов Навоийнинг энг муқаддас деб қараган тасавуф оламига, деҳоларча маҳлиё бўлган, ўз умрининг мазмун-моҳияти деб билган сўфизмга шoirнинг ўзини қарама-қарши қўймоқда, Навоий идеаллаштирётган фикрни олимимиз: «Навоий қоралепити», деб изоҳламоқда.

АТОР ВА НАВОИЙ

В. Зоҳидов «ўткетган даражада чуқур маъноли ҳулоса» деб қўрсатган байтнинг асли Атор дostonидаги қуйидаги байтлар эди:

Чун нигҳо қардан он си муғ зул,
Бешак ин си муғ он Симуғ буд.
Хешро диданд Симуғи таном,
Буд чун си муғ Симуғи мудом.
Чун сун Симуғ қарданди нигҳо
Буд он Симуғ ин си муғи роҳ.
В-ар ба сун хеш қарданди назар,
Хар ду як Симуғ буди даргузар.

(Мазмуни: Ўттиз қуш боқсалар, ҳеч шубҳасиз бу ўттиз қуш ўша Симуғ экан. Қушлар ўзларини етук Симуғ ҳолида кўрдилар. Чунки ўттиз қуш ҳамишаги Симуғ эдилар. Симуғ томонига ўттиз қуш қарасалар: ўша Симуғ бу йўловчи ўттиз қушнинг ўзи экан. Қушлар ўзларига боққанларда ҳам ҳар иккилари бирдай ҳаракатдаги Симуғ эдилар.)

Изоҳ сифатида қайд этилики: Атор ва Навоий Симуғ ва си муғ (ўттиз қуш) сўзлари билан сўз ўйнаи қиладилар. Демак, Атор: «Қушлар Симуғнинг соясидир» деса, Навоий ҳам ўша гапни айтди. Таржима имкониятлари ва оригинал ижод тақозосига қўра, байтлар таржимасида бир-икки сўз ўзгарган, бироқ бу сўзлар асл ва таржима фикрлар бирлигига ҳалақит бермаган.

Тадиқотини сифатида Аторнинг Навоийга таъсирини яхши ўрганмай туриб, ҳусусан, «Тарихи анбиё ва ҳуқомондаги муҳим маълумотлардан хабардор бўлмай туриб, тасавуф ҳақида ишончли мулоҳаза юритиш қийин. Шунинг учун қуйида биз Фариддиндин Атор ҳақида Алишер Навоий фикрларидан қисман келтиришни лозим топамиз. Бу нукталарда Навоийнинг устод Атор ғояларига муносабати ақол ифодалангандир.

ЛИШЕР НАВОИЙ «Тарихи анбиё ва ҳуқомо» асарида «Шайх Фариддиндин Атор Нишопурий» ҳақида талай маълумотлар келтиради. Навоий Атор Мансур Халлоқнинг издоши эканлигини махсус қайд этади. Чунки Мансур Халлоқ «анал ҳақ» (мен ҳам худоман, яъни худонинг бир заррасиман) дегани учун қатл этилгандир. Борлиқ — худо зухуротида, деган тушунича Мансур Халлоқ айтган гап (анал ҳақнинг) ўзидир.

Навоий ёзди: «Мавлоно Жалолидин Румий сўзларига мазкурдурки, Шайх Мансур Халлоқ нури юз эллик йилдан рўйга Шайх Фариддиндин Атор руҳига таъаллий қилди ва анинг мураббийси бўлутур».

Кани, «Лисон ут-тайр» ижодкори ўз асари ҳақида нима дер экан:

Ким бу дафтарда бериб тавфиқ ҳақ,
Таржума расм биле ёзсам варақ.
Олтишқа умр қўйғонда ҳадаи,
Күш тилин шарҳ этикам йўндаи қалам.
Демак, Навоийнинг ўзи асарни таржима қилгани ҳақида сўз юритмоқда. Мухими, Навоий бу китобни ўқиган кишиларни икки муаллифини бир-бирдан айри қўрмасликка махсус чорлайди:

Эй Хусайний, ёрси сен найлагун олам аро?
Қўл, адам сарманзилди азмин қилиб кейинча бор!
Бу масалада яна бир ишончли манбага мурожаат қилайлик. Таниқли афғон олими Мухаммад Ёқуб Воҳидий Жузжоний бир неча муътабар қўлёзмаларни қиёсий ўраниш натижасида Хусайний Боёқро адабий меросининг энг мукамал наشريни амалга оширган (Қобул, 1968). Бизни қизиқтиратган гагал ана шу китобнинг 37-нчи саҳифасида қўйилган келтирилган.

ЎШ, ҒАЗАЛ Хусайний томонидан ёзилган экан, хуна боғланган тахмис кининг қаламига мансуб? Биринчи ҳулоса шунки, Тошкент нашининг 153—154-саҳифаларида берилган етти банди муҳаммаста «Хусайнийнинг Навоий ғазалига тахмис» сифатида қараш хатодир. Бинобарин, бу муҳаммаснинг Хусайний асарлари қаторида унинг девонида нашр этилиши ҳам нотўғридир.

Шу ўринда ўтмиш шеърятимиздаги муҳаммас ва тахмислар ҳақида қисқача умумий маълумотни эслатиб ўттиш зарурати сезилади. Муҳаммас (бешилик) — биринчи бандининг барча мисралари бир хил қойилганган бўлиб, кейинги бандлардаги турт мисраъ ўзаро, бешиччи мисралар эса биринчи банд билан қойилгандо шеърини шаклдир; агарда муҳаммаслар ўз ёки ўзга ижодкор ғазаллари байтларига кейинчалик яна ўл мисрадан қўшиб (яъни, бешланттириб) яратилса, улар тахмис деб юритилади. Одатда ғазалининг сўнги тахаллусли байтига қўйиладиган янги ўл мисрадинг бирига тахмис боғловчи ижодкор ўз тахаллуслини қистириб кетади. Газетхонлар диққатини бу жиҳатга алоҳида тортишимизнинг боиси шундаки, худди шу тахаллусли мисраларнинг бизга номалум сабабларга қўра (эҳтибол, қотиблар айби билан) ўзаро алмашиниб қоллиши сўз юритилаётган тахмис юзасидан илмий қаллашликларнинг юзга чиқишига сабабчи бўлган.

Алишер Навоийнинг лирик мероси бўйича муҳим тадиқотлар олиб борган профессор Ғамид Сулаймон шoirнинг ана тилидаги шеърятинида ҳаммаси бўлиб ўл муҳаммас мавжудлигини бир неча ўринда таъкидлайди. «Хазойин ул-маоний»нинг шу олий томонидан «танқидий матн асосида» амалга оширилган наشريда туқизта («Ғаройиб ус-сигар», «Наводир уш-шабоб» девонларида учтадан, «Бадоеъ ул-васат»да икки ва «Фавойид ул-қибар»да бир) муҳаммас эълон қилинган.

Кейинги девон таркибиде бўлган «Йигит» радифли муҳаммас нашрдан туширилмай қолдирилган. «Хазойин ул-маоний»даги муҳаммасларнинг учтаси мавлоно Лутфий, қолганлари эса Навоийнинг ўз ғазалларига боғланган тахмислардир.

Биз навоийшуносликда неча ўн йиллар давомида қатъийлиқ қолган ҳулосага таҳрир қилиб, улуг шoirнинг ана тилида яратган муҳаммасларнинг умумий сонини ўнга билан қелмаслигини, эндиликда етти банддан иборат ўл биринчи муҳаммаси ҳам аниқланганлигини қайд эта оламиз. Бизнингча, Хусайний девонига, унинг Навоий ғазалига тахмис сифатида хато равишда қиртилган учинчи муҳаммас аслида Навоийнинг ўл биринчи тахмисидир.

Бу қаллашнинг илк бор профессор Фитрат қўлёзмаси асосида 1926 йили Бокунда нашр этилган «Девони Хусайний Боёқро»да кетган эди. Кейинчалик, турт олим профессор Исмомил Хикмат «Яйраган» «Девони Султон Хусайний Боёқро»да (Исмомил Хикмат, 1942) ҳам бу хато танрорланган. Айтиш керак, Мухаммад Ёқуб Воҳидий

Будур умидимки, дарким сояс бу сўз,
Ким ҳарорат сояс қўнлига бу сўз —
Шайх анфосига онн ҳамл этиб,
Файз толқой қомига яъни етиб.

Бизни доғи онда қўргай бир туғай,
Қилмағай қўнли иккилик сори майи.

Алишер Навоий «Лисон ут-тайр»нинг махсус бир бобини Аторга бағишлайди. «Қудрат ул-ахрор ва қиблат ул-аброр Шайх Фариддиндин Атор қадасаллоху руҳахуға мадху само оғози ва ўз эрзи нибъзи» сарлавҳали бобде Атор ижодининг асосий махсуллариини санар экан, навбат «Мантқиқ ут-тайр»га келганда ёздики:

Хар бирининг руҳидин юз тийра зот,
Жон топиб, ичган қабн оби ҳаёт.

Бир тараф борига ойину шараф,
«Мантқиқ ут-тайр»ига ойини бир тараф.

Ондаким дарж этти қушлардин мақол,
Ўзга тилдур, ўзга сўздур, ўзга ҳол.

Лек ҳақ тавфиқ берса, мен — гадо,
Шайхнинг руҳига айлаб иқтидо.

Ўйла қушлар нутқини иззор этай,
Булбулу тўти қибн гуфтор этай.

... Ким бу тўти тўямаси бўлғой шакар,
Ўл шакар фикр айланган бўлғай магар.

Теигрининг лутфу иноят хонидин,
Яъни ул Аторнинг дўқонидин.

Қизиқ, В. Зоҳидов ҳам, Н. Маллаев ҳам, улар қарашларини айнан тақорлаётган бошқа олимлар ҳам Атор шайхига айтилган Навоий фикрларига қулоқ солмай, «издошини устозга қарама-қарши қўвердилар.

Филология фанлари номзоди Олимжон Жўраев ўзининг ақинда эълон қилинган «Маънозий-дидактик талқинлар» тадиқотида (Ғафур Ғулом номидеги Адабиёт ва санъат нашриёти, 1989) В. Зоҳидов ва Н. Маллаевдан бир бетлаб қўйрималар келтириб, Атор ва Навоий муносабатларини аввалгидан ҳам кескинлаштиришга уринеди.

Қуйида Олимжон Жўраев текширишларидан бир-икки парча келтирамиз: «Навоийнинг объектив борлиқ ва илоҳийёт тўғрисидаги қарашлари Аторнинг сўфиёна қарашларига таъомиле энд эканини қўрсатуви далилларини «Лисон ут-тайр»нинг муқаддима ва хотимасидангина эмас, балки, асарга қиритилган барча ҳикоятлардан ҳам топиш мумкин» (376-бет); «Алишер Навоий ўзини умр бўйи қийнаб келган «Мантқиқ ут-тайр» дostonидаги мистифизминга қарши ўл пантеизмининг «Лисон ут-тайр»да тўла ифода этади. Буюк шoir умрининг сўнги йилларида бу дostonни яратганига боис шунки, у инсонларини ҳароб қилувчи Атор ғояларининг ашаддий душмани эди» (405-бет)...

Хўш, шунчалик антипатрорчилик қардан пайдо бўлди? Нега бу қараш ҳалигача яшаб келмоқда ва аянда қучаймоқда?

Мулоҳазамиз, фалсафий ҳақиқатни кашф этишда иккита жиқдий ҳатолликка йўл қўйилди:

Биринчидан, фалсафий истилоҳлар моҳиятини нотўғри идрок этиш (мистифизм ва пантеизмни бир-бирига қарама-қарши тушуначалар деб билиш) оқбатида Атор ва Навоий икки лагерьга ажратилди. Мистифизмин бизда умидазлик, таркидунёчилик, деб талкин қилишди. Ҳолбуки, мистифизм эки мистифизм юнон тилида ирфон, маърифат деган маънога моликдир;

иккинчидан, Фариддиндин Атор ва Алишер Навоий дostonларини бир-бирига қиёслаганда кишилар бир фалсафий қарашнинг ўзидан икки бир-бирига қарама-қарши йўналишнинг топишга уриндилар. Мантқиқа суви ўтга, ўтти суғега қарама-қарши қўйилди. Аторнинг мистифизмининг Навоий пантеизмига қарши қўйиш ва бунини икки хил фалсафий қарашга йўйиш билан олимларимиз суви суғега, ўтти ўтга қарама-қарши қўйишга уриндилар.

УЛОСА: Фариддиндин Аторнинг «Мантқиқ ут-тайр» ва Алишер Навоийнинг «Лисон ут-тайр» дostonлари бир фалсафий қарашини — ваҳдати ажудани олга сурган, Мансур Халлоқ қарашларини рамзий усулда ифодалоган фалсафий асарлардир. Асарлардаги бош қолполовчи ҳикоя (қушларнинг Симуғни излаб йўлга тушишлари ва охириде уни тополмай ўзларининг Симуғ эканликларини билганларига) ҳар иккала асарде бирдайдир.

Демоқчимизки, Атор қушларни Оллоҳнинг сояси ва Оллоҳнинг ўзи, дейди. Навоий ҳам айни шунини тақоролди; Атор ҳам, Навоий ҳам пантеистдир.

Сўфизм фалсафасининг ишланмагани тоғайли ярим асар давомида Атор қарашлари Навоийга ноҳақ қарама-қарши қўйиб келинди. Энди ҳақиқатни тен олайлик:

Фариддиндин Атор ва Алишер Навоий ўл дostonларида тасавуф фалсафасини рамзий усулда ифодалоган буюк Шарқ мутафаккирларидирлар.

Ваҳоб РАҲМОҶОВ

Жузжоний юқорида зикр этилган Қобул нашининг муқаддимасида, тарчи ғазал ва унга боғланган тахмисни аниқ қўрсатмасида, Бокун ва Истанбул нашрларидаги мақуру қаллашликни қайд этиб ўтди. У Бокун наши тўғрисида шундай ёзди: «Бу нусхада Навоийнинг Султон Хусайний Мирзо ғазалига тахмис хато равишда Султон муҳаммаслари жумласида чоп этилган». Кейинги саҳифада олим Истанбул нашида ҳам худди шу хато тақороланганини сўзлайди.

Хусайний Боёқро лирик меросининг Бокун нашири асосида таъйерланган кейинги барча нашрларида (Навоий замонашлари. Т., 1948; Ўзбек адабиёти. I том, Т., 1959...) тахмиснинг ижонувчи банди хато қўйрилган:

Ваҳки, даврон зулмидин қолдим ажаб мотам аро,
Тушмаган бу навб бир мотам бани одам аро.

Эй Хусайний, ёрси сен найлагун олам аро,
Ҳажридин нолиб Навоийдек туман минг ғам аро,

Қўл, адам сарманзилди азмин қилиб, кейинча бор!

Бандада алмашиниб қўйрилган учинчи ва тўртинчи мисралар ўз ўрнига қўйилса, мантқиқий ва услубий изчиллик тилқаланишига эмас, балки, узоқ йиллар давомида йўл қўйилган қаллашликка барҳам берилади.

Ўрни келганда айтиб ўтайлики, бу тахмис Навоийнинг Хусайний шеърятинида биринчи ва сўнги мурожаат этиши эмас. Айтилганидек, «Маъжолис ул-нафос» таъзирида Навоий унинг юзлаб ғазалларининг матлаъ байтларини тахлил этади. «Бадоеъ ул-васат» девонида эса:

Эй ажал, осуда қил ҳижрон балосидин девида,
Бир йўл кутқар улусининг мотаросидин мени

мисралари билан бошланувчи етти байтли ғазалига боғланган мусаддас ҳам мавжуд. Бу мусаддас, худди сўз юритилган тахмис каби, Навоийнинг қарилли йилларида, яъна аникрои, «Маъжолис ул-нафос» таъзираси ёзиб туғатилгандан кейин яратилган деб, тахмин атамиз. Худди шу боисдан ҳам, равшаник, таъзирада Хусайнийнинг ғазаллари ҳақида Навоий сўз юритганида, ўзининг тахмис ва мусаддас боғлагани тўғрисида бирор маълумот бермайди.

ИЗ ҚУИДА Навоийнинг Хусайний ғазалига боғланган тахмисини тўла келтирамиз. Бу тахмис ҳам улуг шoir лирик мероси қамланган «Хазойин ул-маоний» саҳифаларидан қонуний ўринини эгаллаши керак.

Абдурашид АБДУҒАҒУРОВ

МАНГУ ЖАСОРАТ

БУНДАН ЧОРАН асрча муқаддам олимлар даврасидаги бир суҳбатда Алишер Навоийнинг жасорати нимадан иборат деган масалага сўз қўчди. Шунда Ленинградлик олим ва таржумон Сергей Иванов шoirнинг буюк жасорати ўз она тилида ижод қилганлиги, деди. Мен учун рус олимининг ўша даврдаги жумҳуриятимизда мафкура жаҳасида кенг қўлоч ёйган бирёқлама лисоний сиёсат наздида бундай эътиборнинг ўзи бир жасорат бўлиб туюлган эди. Ғарчи моҳиятда айни фикр Навоий ҳаёт лиғидаёқ Абдурахмон Жомий ва Хусайн Боёқро томонидан айтилган асада, С. Иванов улардан хабардор эмас эди. Шунинг учундирки, бу воқеа хотирамда наққ даниб қолган.

Алишер Навоийнинг бу буюк жасоратини биринчидан дан бўлиб Абдурахмон Жомий шундай деб таъкидлаган эди (сўзма-сўз таржимада берамиз):

«Туркий тилда аjoyиб нақш пайдо бўлдики, жоду дамлар лабига муҳр босиб қўйди... Эй устоди суҳан, таъинига офарин! Сенинг қаламнинг қаллиди сўзга эри беради. Равналдан тўхтанган ва хорлик бурчагидан ўрин олган туркий сўзга Сен қайта оёр бердинг. Уни ижод майдонига олиб қўқдинг; фикринг нуридан у сафоли бўлди, лутфига навосидан наволи бўлди».

Хусайн Боёқро эса ёзган эдики: «Мир Алишер... халлуси «Навоий»га машҳурдур ва ашторида бу тахлу си мастур — турк тилининг улган жасадига Масиҳ фоси биле рух кириди ва ул рух тоққонларга туркийо алфоз тору лудини тўқулган ҳўла ва ҳарир кийдур». Анинг назми васфида тўл қосир ва баён ожиздур».

Алишер Навоий «Маҳбуб ул-қулуб» асаридеги «... беҳ»лардан бирда «Тилга ихтиёрсиз — элга эътибор» деган доно ҳикматин битган эди. Бу гоёт халқчил ҳикмат зиминда бир олам маъно бўлиб, баъшият наслини, унинг ўтмишини ҳозирги қуни билан боғловчи, тарихи, адабиёти, маданияти ўзвийлигини таъмин этувчи фалл восита тил эканлиги аниқлашди.

Сўзаро айтиб ўттиш жоиз қўрнадикки, баъзи суҳбатимиз юқоридagi Навоий фикрини «Тилга ихтиёрсиз халқ орасида эътиборсиз» тарзида талкин қилдиладан эмас. Шoir тилга лоқайд қарамок халқни млик, унга ҳурматсизлиқдир, деб ўқитмоқда.

«Муҳомат ул-лугатайи» асарига эса Навоий ли хусусиятларини (чунонки, грамматик, фонетик), ўзи пухта билган форсий билан муқоиса холис бир тарзда назарий асослаб берди. Навоий масалалари, туркий ва форсийдаги адабиёт адабий воқеаларини ўз даври ижтимоий-сиёсий адабий ҳаёти, она тилидаги адабиёт истиқбол раш билан боғлаб тахлил қилди. Алишер Навоий тилдаги шеърят, адабиёт форсийга нисбатан жуда ривожланганига эътиборини тортади ва бунинг сабабини тушунириб беришга интилади. Сўз боғлиги қунолари турли-туман, ифода усуллари хилма-хил туркий тилда — она тилида кўпроқ ёзишга тилқаллаб, давр қаламашларини даъват этади.

«Муҳомат ул-лугатайи»да ўша даврдаги ўзбек эътиқадлари, раванқи юзасидан расмий равишда амалга оширилган тадиблар ҳақида ҳам қимматли маълумотлар бор. Масалан, Хусайн Боёқро томонидан туркий тўшмалари ўз она тилида ижод қилишга чорлаб махсус фармонлар берилгани таъкидланади.

Алишер Навоий она тили тақдирига, унинг истиқболига давлат аҳамиятига молик масала сифатида қарар, ҳалики маърифатли қўриш, халқ миллий маданияти раванқини таъмин этиш режаларини ана шу масалани эътиборда тутган ҳолда амалга оширарди.

Навоий ўз асарларида сўзининг поёнсиз қудратига ҳаққат баҳо берадики, бу унинг лисоний қаллашлари нақазиде туради. Биргина мисол:

Сўздин ўлқунинг тағида руҳи пок,
Рух дағи тан аро сўздин ҳалок.

Сўзининг таъсир кучи нечоғли эканлиги бу тарзда таъкидлаган шoir: «Сўздадур ҳар ахшилик не иккони бор, мундин дебдурларки, нафасининг жони бор», — деб ёзди.

Донау дурр сўзини афсона бил,
Сўзин жаҳон баҳрида дурдона бил.

ЎЗБЕКИСТОН ССР Олий Советининг ўзбек тилига давлат тили мақоми берилиши тўғрисидаги қарори ва бу қарорнинг Ўзбекистон ССР Олий Совети сессиясида тасдиқ этилиши кўпчилик қатори биз, шарқшуносларни ҳам беҳад хурсанд этди.

Конунинг 16-моддасида араб алифбосига асосланган қадимий ўзбек ёзувини ўргатишга эътибор берилди ва ҳатто умумий таълим дастурларида, ўрта махсус ва олий ўқув юрталарида асосий фанлар қаторида эски ўзбек ёзувини ўқитиш, бу борада махсус ўқув қўлланмалари, дарсликлар яратилиш ва чоп этиш, эски ўзбек ёзувида китоб ва журналлар нашр этиш каби масалалар қўйилган. Бу шарқшунос олимлар, эски ўзбек ёзуви мутахассислари ва маъмур соҳадаги мутаассадди кишилар олдида масъулиятли вазифалар қўяди. Ҳақиқатан, эски ўзбек ёзувини баъзиларки аш авлодларимизни ўқитишимиздан, тарихимиздан, аجدдолар меросидан ажратиб қўймоқда.

Араблар истилосидан то асримизнинг 30-йиллари қадар, яъни ўзбек ёзуви лотин алифбосига ўтказилган қадар ўтган минг йилдан зиёд вақт давомида адабиёт ва санъат ҳамда фанимизнинг турли соҳаларида оид озмунча асарлар яратилмади, дейсиз. Буларнинг яққол далили сифатида ЎзФА Шарқшунослик институти, Қўлёзмалар институти фондларида ҳамда Иттифоқиимизнинг турли қўтувона ва илмий даргоҳларида, қўпгина чет эл музей ва қўтувоналарида кўз қорачўғидек авайлаб сақланиб келинмаётган асарларни эслатиб ўттиш қийоқдир. Минг афсуски, бу нодир қўлёзмаларнинг қўпчилиги ҳануз тавсиф қилинмаган. Бу ёзма асарларнинг ўқий оладиган, эски ўзбек ёзувида хабардор, форс ва араб тилларини билладиган мутахассисларнинг танқисийлиги тўғрйли улар сув остидаги гавҳар каби ўз чаногода ҳаракатсиз ётмоқда.

Ўзбекистон ССРнинг давлат тили ҳақидаги Қонуни бизга эски ўзбек ёзувини, аждодлар меросини ўқиб ва ўрганиш учун кенг йўл очди, бузилган кўпчилик таъмирлаб, ота-боболаримиз тарихий обидаларини, маънавий меросимизни ўрганишга шарт-шароитлар яратди.

Баъзи қорикий Шарқ мамлакатларидан ҳукумат делегацияси келгудек бўлса, кўчаларда араб ёзувида қилишқиниқнинг ёзилган алоҳида кўзга ташланадиган ва ўйлаб қоласиз: наҳотки, ўтмишда ҳусниҳат марказларидан бири бўлган бу ўлкада чироқлироқ ёзишнинг илҳами бўлмаса, деб рақийсиз. Ҳақиқатда, ҳусниҳат соҳиблари умрини яшоб, буюб қасбни аш авлодга мерос қилиб қолдириб кетганлар. Лекин шўлар орасида бу қасбга қизиқувчилар, бу нобъ санъатни ўрганувчилар айтилари даражада йўқ деса бўлади.

Илгариги даврларда махсус хаттотлар мактаблари мавжуд бўлган. Хаттотлар ўзларининг бе-назир нафис санъатлари билан маданиятимиз ва санъатимиз ҳазинасини бойитиб келганлар.

Араб ёзуви ҳар хил ёзув шаклларига бой ва ниҳоятда нафис услубга эга бўлгани учун асрлар мобайнида безак азиясида ҳам фойдаланиб келинганлар. Қўпгина тарихий обидалар, қадимий ёдгорликлар, турли ишоот ва миноралар пештоқларига битилган мафтунок ёзувларни кўриб, араб ёзувининг чироқига ҳайрон қоласиз. Қўлёзмаларни арабчага, улардаги зарф билан битилган ёзувлар, ҳошияларида чизилган расмлар ва унвонларни кўриб, араб ёзувини ўқий олмаганингиздан ва бу ҳазинадан баҳраманд бўлолмаганингиздан наҳоматлар чекасиз.

Модомки, биз араб ёзувини ўрганишга қарор қилган эканмиз, ул нафис санъат аналаларини ҳам давом эттиришимиз керак. Бунинг учун хаттотлик касбидан таълим беришчи масканлар ҳақида ҳам ўйлаб қўйишимиз керак.

Яна бир масала — тилимизнинг соғлиги тўғрисида. Қайси куни трамвайга ўтириб факультетга келаятган эдим, бир киши трамвайга чиқиб, ўз танишининг ёнига ўтирди, улар салом-алиқдан сўнг, трамвайда ўтирган киши шериғидан «Қардан келаясизга», деб сўради. У киши «Стоматологический» тилимизга пломба қўйдириб келиман», деди. Унинг шериғи ҳам тишидан шикоят қилиб кетди. Шериғи: «Тилимизнинг тизроқ тўзатиб олиниг, желутини ишдан чиқариб қўясиз», деди. Оқрақига қайрилиб қарасам, бу ҳамсухбатлар анча ёшга бориб қолган, ўзимизнинг миллий

1930-йилларда Эрон мамлакатиде тил соғлиги учун кураш олиб борилган эди. Улар хоржий ва баъзи араб сўз ва атамалари ўрнига форсча сўзларни киритиб, форс тили сўз ясаш қоидалари асосида янги-янги сўзлар ва атамалар ясаб масалани ҳал қиломоқчи бўлдилар. Янги сўз ва атамалар яратиш ва ҳаётга таъбиқ этиш Эрон фарҳангистони (академиясига) топширилди. Фарҳангистон олимлари тўпанишиб, бир неча йил давомида фанининг турли соҳаларида оид атамалар ва сўзлар тўзишиб халқ мухокамасига тақдим этдилар. Бу борада эронликлар форс тилининг сўз ясаш имкониятларидан кенг фойдаландилар. Масалан, **донеша** (билмоқ) феълдан ясалган **донеш** сўзини олиб, бир неча янги сўзлар ясадилар **донеша** — университет, **донешу** — студент, **донешкада** — факультет, **донешому** — мактаб ўқувчиси, **донешойор** — олий ўқув юрти ўқитувчиси, **донешасар** — педагогика билан юрти, **донешаманд** — олим... Эҳтимол, биз ҳам шу таърибадан фойдаланиб, шунга ўхшаш атамалар ясаш усулини бир ўйлаб қўярмиз.

Булардан ташқари, Шарқ тилларини ўрганиш масаласини ҳам қайд этиб ўтиш керак.

Агар ўтмиш маданий меросимизга назар ташласек, илм-фанининг турли соҳаларида оид манбалар, адабий-бадий асарларнинг асарияти форс ва араб тилида битилганлар. Форс тили тўғрйли кўп ўлкаларда жод этилган бой поэтик асарлар шу территорияда яшаган бутун халқларнинг маънавий мулуга айланб қолган. Шунинг учун бўлса керак, ҳар бир хонадон тоқасида Алишер Навоий асарлари, Фўзулийнинг ғазаллари билан бир қаторда, Саъдий Шерозийнинг «Гўлистони» ва «Бўстонини», Фирдавсийнинг «Шохнома»си, Умар Ҳайёмнинг рубоийлари, Ҳофизнинг ғазаллари ва Жоийнинг «Баҳористон»и териб қўйилар эди. Ота-боболаримиз бу асарларни катта завқ ва шавқ билан ўқиб, мутолаа қилиб келганлар.

Бизнинг забардаст шор ва ёзувчиларимиз ҳам ўзларининг илк тилимларини классик адабиёти ўрганишдан, Навоий, Жоий, Саъдий, Ҳофиз асарларини ўқибдан бошлашган. Абдулла Қодирий, Чўлпон, Ойбек каби буюк ёзувчиларимиз, Гафур Ғўлом, Мақсуд Шахзода, Собир Абдулла каби машҳур шорларимиз форс тилини яхши билишган ва форс классикаларини асарларини мукамал ўрганишган. Шунинг учун бўлса керак, улар ёзган асарларнинг лексик доираси кенгдир.

АРАБ, ФОРС тилларини билиш, биринчидан, илмий, маданий меросимизни ўрганишда келтир азиясини бажарса, иккинчидан, маънавий дунёимизни бойитиб, кенгайтириб боради, форс, араб тилларини билиш тилимизни бойити, сўзларни ўз ўрнида ва маъносини билан ишлатишга ёрдам беради.

Афсуски, турғунлик йилларида араб ёзуви, Шарқ тилларини ўрганишнинг бутун йўллари тўсиб қўйилган эди. Энди, ошқоралик ва демократия даврида эски ўзбек ёзуви, араб ва форс тилларини ўрганиш ва умуман тарихий меросимизни кенг эгаллаш учун катта йўл очиб берилди. Ўзбекистон ССРнинг давлат тили ҳақидаги Қонунида ҳам бу масалага катта аҳимият берилиб, эски ўзбек тилини ўрганиш ва бу борада қилинадиган ишлар алоҳида модда билан таъкидлаб ўтилди.

Эски ўзбек тили ва ёзуви ҳамда унинг лексик бойлиги араб ва форс тиллари билан чамбарчас боғлиқдир. Тилимиз лексикасининг қўпгина қисмини араб ва форс сўзлари ёки сўз ясовчи унсурулар ёрдамида ясалган сўзлар ташкил этади. Ҳозирги кунда, ўзбек тилига давлат тили мақоми берилган бир даврда ўзбек тили лексик маъноларини чуқур билиш ниҳоятда катта аҳимиятга эгадир.

Форс ва араб тилларини билиш яна ўзбек тилидаги қўпгина жой номларининг лугавий маъноларини аниқлаш, тушуниш имкониятини беради. Масалан, «Таштапул», «Чорси» (аслида **чорсу**) сўзлари форсча бўлиб, **Таштапул** — таштақури, **Чорси** — тўрт томон (тарар) деган маъноларни билдиришди; ёки бўлмаса, лексикамизга қайтадан кириб келаятган «байналмилал» ва «дорулфунун» сўзлари арабча бўлиб, **байналмилал** — халқлараро (байи — аро, **милал** — миллатнинг кўплик шакли), **дорулфунун** — фанлар уйи (доруй, **фунун** — фанининг кўплик шакли) деган маъноларни англатишини ҳамма билармикан!

Менинча, ҳар бир филолог, тарихчи, археолог, бошқа илмий ва табиий фанлар мутахассислари, айниқса, терминология ва фан тарихи билан шуғулланувчилар, ёзуви ва шорлар, ҳар бир эибли форс ва араб тилларини муайян даражада билишлари, қўлёзмалар ўқиб, мутолаа қил оладиган даражада билишлари бизнинг айнаи орузимиздир. Бу орузини амалга ошириш учун эски ўзбек ёзуви ва Шарқ тилларини ўргатишга қаратилган турли тўғрақлар, курслар ташкил қилиш, газета ва журналлар орқали турли машғулотлар олиб бориш, оммавий ахборот воситаларидан кенг фойдаланиш керак. Биз телевидение орқали инглиз, немис, француз, испан тилларини ўргатиш бўйича мунтазам курсларни кўриб борамиз. Нима учун мана шу демократия ва янгилашнинг даврида ҳам, ўзбек тилига давлат тили мақоми берилган бир даврда ҳам телевидение орқали Шарқ тиллари бўйича машғулотлар олиб бориш ҳуқуқига эга эмасмиз?

Яна шунинг айтиб ўтмоқчиманки, Қонунада қўрсатилганидек, эски ўзбек ёзуви ва Шарқ тиллари бўйича араб графикасида методик қўлланмалар, дарсликлар, газета ва журналларни мунтазам чиқариб турш учун етарли даражада топография базаси бўлиши керак. Ҳозирги кунда Ўзбекистонда араб графикаси билан ишлайдиган асосий босмахона, бу — 3-типографиядир. Унинг ишлаб чиқариш имкониятлари гоёта чекланган бўлиб, кенг миқёсда китоб ва журналлар чоп этиш имкониятига эга эмас. Шунинг учун босмахона моддий базаси ва имкониятларини кенгайтириш масалаларини ҳам ҳал қилиш керак.

Юқорида айтилган ва шунга ўхшаш шарқшунослик билан боғлиқ бўлган долзарб масалалар республикамизда шарқшунослик фанини янада ривожлантириш, юқори малакали шарқшунос кадрлар тайёрлашдек улкан ва масъулиятли вазифаларни қўндағини қилиб қўймоқда. Шарқшунос кадрлар тайёрлаш маскани бўлиши Б. И. Ленин номидаги Тошкент Давлат университети шарқ факультети тайёрлаб чиқариётган мутахассислар дарс талабига тўла жавоб бера олаётганини сезилмоқда. Шу муносабат билан шарқ факультетида ўқитиш мақсади ва мазмунини қайтадан кўриб чиқиш, факультетни кенгайтириб, янги итиссослар бўйича бўлимлар очиш, факультет структурасини ўзгартириш каби масалалар қўнда бири кун тартибидеги муаммолардан бўлиб келмоқда.

ХУКУМАТ КОМИССИЯСИ бу масалани ўрганиб чиқиш, шарқ факультетини асосида Шарқ тиллари институтини тасис этиш мақсада мувофиқ эканлигини қайд этади. Бу институт ташкил бўлгач, қорикий Шарқ тиллари, қорикий Шарқ мамлакатлари халқларининг адабиёти, тарихи ва маданиятини ўқитиш билан бир қаторда, манбешунослик, матишунослик, ва илмшунослик фанларини ўқитиш назарда тутилмоқда.

Маллик АБДУСАМАТОВ, В. И. Ленин номидаги Тошкент Давлат университети доценти, филология фанлари номзоди

САРСОН УМР САБОҚЛАРИ

АББОС САИДОВНИНГ «Хончорбоғлиқлар» китоби ва унга қиртилган «Хончорбоғлиқлар» тўлиқ кўчма нусхасидаги ўз вақтида адабий жамоатчилик ҳушмуллик билан қўлиб олган эди. Ёш адибнинг эълол қилинган янги «Райхон нси тутган ҳовли» китобининг («Ёшлик» журналин, 1989 йил, 10-11-сонлар), очиги, аввалги китобидан ошира олдимикан, деган хавотир билан қўлга олдим. Ўқиб чиққач, хавотирим қаноатга айланиб, асардан олган таассуротларимни ўртоқлашш иштиёқини туйлди. Бу ўринда қиссадаги ўзимга айрича манзур бўлган баъзи жиҳатлар ҳусусида мулоҳаза юритиш билан қийолашмоқчиман.

Одатда ҳар бир асарининг савияси ундаги муқаддимаю эпиграф (агар бор бўлса) ҳатто дастлабки жумалардаёқ аён қўрилиб туради. А. Саидов асарининг эпиграфи — Алишер Навоийнинг шох байтиларидан бирига диққат қилайлик:

Мен синуқ, қўнғулм синуқ, сарсон уйи худ ерга таш, Билмагай ҳолим шикастини кўрмаган мува шикаст.

Айтиш керакки, маъзур байт асарга узукка қўйилган қўздеқ яралиб турибди. Зеро, қисса марказида, тўғрйроғи, «вабога қалинганлар» қўрушвида афтоҳод, лекин бари-бир «имон-этиқодда соиб» турган бош наҳрамон — Алпон чол ҳам, шахсга ситиниш ва турғунлик йилларидаги «ўлат эпидемияси»ни бошидан кечирган жафокан халқимиз ҳам айнаи шу байтни қайта-қайта такрорлаша ҳақли.

Алпон чолнинг беш-олти яшарлик пайти — Порси ўғрига «носвой» бериб, эвази қанда ундан «Алпон Зўр» лақабини олган болакайлик чоғларидан тортиб умрининг сўнги кунларига қадар — нақд олтиш ўз йиллик кечмиш-кечирмишларини тасаввурингизда қайта жонлантира оласизми? Нақадар фожиали қисмат бу! Асарда муаллиф бири-биридан оғирроқ кечмиш-кечирмишларни қаҳрамон умрининг сўнги уч кунини «Фокус»га жамлаб кўрсатади. Бу табиий. Ахир, одатда ўзларини дунёнинг йиқилмас устига қўлаб арслондек қарайлаб яшайдиган не-не эъравоқлар ҳам ўлим шарпаси олдида ҳўйдек ювот торттиб, таъбасига таяниб, ўз умрини инсоний эъгуллик тарозусига қўйиб ўлчай бошлайди. Не-не вилдосилар ҳам гуноҳлари учун вилдон эътида қоврилади, пиридан безганлар ҳам ҳаёлан яратгандан аф сўрайди... Алпон чолдек «райхон нси тутган ҳовли» соҳиб, яъни одамийлик ва одамшавандлик тарихини маҳкам тутиб япаган дилнаш инсон, нуруний зот эса, табиийки, шайдек ўйинишдан аввал фавқуллода қуч билан ёна бошлайди: одамларга сўнги эҳсонини улаштириб, ёруғ эл билан розиризолик тилашди, ўтган умрини батафсил сарҳисоб қилди...

Ёзувчи Алпон чолнинг сўнги уч кунини тафсилотлар билан олтиш ўз йиллик умр сарҳисобини бир қиссада моҳирона пайвандлай олган. Алпон заҳматкаш ўзбекининг чинакам вакили сифатида сўнги нафасига қадар тиниб-тинчи, майди: азбаройи одамларга оғирим тушимасин деб, Далавий гўрковга урачаб, ўзи учун қабр қовлашга амал-тақ қўндиради. Нос' баҳона Анормат билан учрашиб-гурунлашди. Иқбол иш-ида талбага айланган Тиллага аталарча саховат қўлини қўздади. Ўқилар устида кайф-сафо, айш-ишрат қилаятган «худосиз», тўғрйроғи, ювиқсиз Салтанату Бўриларнинг ҳўфа қилишларидан баноҳот воқиф бўлиб, бу разолатдан юрати ўрганади. Қўролдош дўсти Шократ билан дийдорлашиб, бошқа бир қўролдош дўсти Абдуланинг ноқўйи қилиқларидан ҳуноб чиқиб, инсофга қақрайди. Хуллас, «берсанг» дед ётуб оймайди. Шу асно ҳамсухбатлари билан ўтган кунларни эслашди, ўзи, таниш-билишларининг гуноҳ ва савоб ишларини ақл-до

лиш чўғиригидан бири-бир ўтказди. Уч кунлик кечмиш-кечирмишлар тасвирдан аён бўлганди, Алпон чолнинг барча кўргилиқлари, чунотини Тошкент билан Бекободнинг ўртасида сарсан кечган умри, отаси Аямбойнинг «халқ душмани» сифатида ноҳақ қамалиши, отанинг ҳам, болаининг ҳам ўлими — барча-барчаси ўта манфур бир руҳий иллат — ҳиёнат билан боғлиқ экан. Эътибор бериинг: Алпон чолнинг отаси, ҳарф терувчи Аямбой «Этган ҳовли»дек шох асарни чоп этиш ишига ҳисса қўшган. Бу хизмати учун муаллиф — Жўлқунбойнинг дастхати ёзилган китоб билан тақдирланган. Лекин вақти келиб, сотқинликлар, қатлу қирғинлар масмуида бу бахт қўлимаганда қулфатга айланган. Ҳамкасби Садрининг дўстлика ҳиёнати боис, «халқ душмани» сифатида ноҳақ қамалган. Лекин Аямбой қамқода ўлмаган. «Этган ҳовли» қамқодан чиққач, «ўзи синуқ, қўнғулм синуқ...» бўлса-да, амал-тақал кун қўраверган. Фақат ҳамкасби Садрининг сотқинчилигини унинг ўз оғиздан эшитиб... ўлган! Буни қарангки ордан нақд йитирим бот ўл ўлтиб, айнаи қисмат бир қадар ўзгараётган тарзда тагин такрорланади.

қўролдош аёсти, тўғрйроғи, «одамнинг шайтонини одамнинг устамонини» Абдузининг ёлғонлардан жигитбори Алпон чол ҳам, ўйлаб қарасан, марҳум отаси тушида уни қўпига қачиргани, ҳасталиги ва ё бошқа сабабларга кўра амас, айнаи Абду билан сўнги бор учрашгач... жон таслим қилди. Тўғрй, муаллиф иккинчи учрашув тафсилотларини тасвирлаб ўтирмайди. Бироқ зимдан аниқлашиб турадики (маҳорат асли бир фикрнинг айтмай, батафсил тасвирламай туриб аниқлаштида) отаси Аямбойга ўхшаб, Алпоннинг ҳам машғум бало — ҳиёнат ўлдириган.

ХА. МУАЛЛИФ асарда ёзган мазмундор муқаддимада тўғри таъкидланганидек, «ҳиёнатнинг катта-кичиги йўқ». Ҳаттоки иккинчи, бир қарашда арзимасдек тўхмулч ҳиёнатлар заҳирини билишчи, аввало Алпондек оқуғил ва ишонуван одамларни, қолаверса, мусулмадек беғуноҳ халқини, бора-бора жаҳми эъгулликнинг ўзини ҳам маҳв этишга қодир. Садрининг иккинчи бир ҳиёнати олдин матбаачи Аямбойни, ўз навбатида у Абдузининг янада ки-чироқ ҳиёнатига қўшилиб, олдин пўлат қуювчи Алпоннинг шунча кўргилиқларига риқтор этган. охир-оқибат иккаласини ҳам «ажалла» дидан беш кун бурун» ўлдириган экан, Қодирий, Чўлпон, Фитрат, Усмон Носирдек сиймоларимизга нисбатан содир этилган улкан ҳиёнатлар бу ҳиёнатларнинг бошимизга солган фожиалар миқёсини тасаввурга эла оларсиз? Менимча, айнаи шу фикр, айнаи шу улкан жумбоқ асар замирига моҳирона сингдрилган.

Бош қаҳрамон Алпоннинг қўролдош дўсти асли хончорбоғлиқ Шократ, унинг навараси, ёш ёзувчи Анвар персонажлари орқали маъзур қисса муаллифининг авалги асарлари билан уяли боғланиб, яхлит бир туркумини ташкил этади. Айнаи чоғда, асар қўнда Тошкентимизнинг яна бир қадимий даҳаси — Чўкурсой кайф-сафо, айш-ишрат қилаятган «худосиз», тўғрйроғи, ювиқсиз Салтанату Бўриларнинг ҳўфа қилишларидан баноҳот воқиф бўлиб, бу разолатдан юрати ўрганади. Қўролдош дўсти Шократ билан дийдорлашиб, бошқа бир қўролдош дўсти Абдуланинг ноқўйи қилиқларидан ҳуноб чиқиб, инсофга қақрайди. Хуллас, «берсанг» дед ётуб оймайди. Шу асно ҳамсухбатлари билан ўтган кунларни эслашди, ўзи, таниш-билишларининг гуноҳ ва савоб ишларини ақл-до

ЕШ АДИБ БУ КАБИ нуқсонлардан қанчалик тез халос бўлса, шунча яхши. Зеро, яқонд жамолот теран маъжозий мазмун билан бир қаторда маромига етган шаклини, чунотини, пурмано ном, серрира характер, бетанқор руҳий ҳолатлар ибора ва ташбеҳларни талаб қилади.

Раҳимжон ОТА

Қўпигида баҳор кайфияти... Шоирлар Н. Нарзуллоев ва А. Қўпичов

СЎВ ОСТИДАГИ ГАВҲАРЛАР

Эндилликда Қонунада қўрсатилган моддаларини амалга ошириш учун республика Министрлар Советининг махсус комиссияси ҳам тўзилиб ишга киришди. Бу комиссия тарихига республикамизнинг етук олимлари, давлат ва партия намоёндалари киритилиб, улар кенг омма истак-таклифларини инобатга олган ҳолда иш олиб бормоқда. Лекин Қонун қабул этилгандан бери анча вақт ўтган бўлса-да, бу борада кўзга қўринарли ишлар қилингани йўқ, деса бўлади.

Маълумки, қисқа муддат ичиде эски ўзбекини ўрганиш бўйича бирмунча ўқув қўлланмалари яратилди. Шўлар жумласидан, Ҳабибулло Солиқнинг «Мустақил ўрганувчилар учун алифбо», Раҳимбой Жуманиёзовнинг «Эски ўзбек ёзувида аналити машғулотлар ўқатиш бўйича методик таъкиятлар», Раҳмон Имомжўваевнинг «Араб-ўзбек ёзувини ўрганиш бўйича программа», Диншод Алиевнинг «Эски ўзбек ёзувида 22 сабақ», Раҳмат Бобокўловнинг «Эски ўзбек ёзуви» ҳамда араб алифбоси аш этган расмилар плакатларини эслатиб ўттиш қийоқдир. Булардан ташқари, кенг оммани эски ўзбек ёзувиға — араб алифбосига ўргатиш мақсадида республикамизнинг қўпгина илмий-оммабош ва адабий-бадий журналлари ўз саҳифаларида эски ўзбек ёзувини ўрганувчилар учун сабоқ ва машғулотлар бериб бормоқдалар.

Шу кунларда қўпгина нашриётларда эски ўзбек ёзуви бўйича янги ўқув қўлланмалари нашрдан чиқиб арафасида турибди.

Шунинг ҳам қайд этиб ўтти керакки, эски ўзбек ёзуви бўйича чоп этилаётган қўлланмалар жуда катта нусхада босилиши ва нархи анча қиммат бўлишига қарамай, тезда сотилиб, тарқалиб кетмоқда.

Араб графикасида чоп этилаётган бундай қўлланмаларнинг омма орасида шу қадар кенг тарқалиб кетиши — кенг халқ оммасининг асрлар мобайнида ёзув ва ўқув воситаси бўлиб қолган араб ёзувиға нисбатан муҳаббатни қанчалик эър, қизиқиш катта эканлигиндан далолат беради.

Шу билан бирга, республикамизнинг турли бурчаклариде эски ўзбек ёзувини ўрганиш бўйича қўллар турли курс ва тўғрақлар ташкил этилиб, уларда озолаб ёш қари, турли касб эгалари завқу шавқ билан эски ўзбек ёзувини ўрганишмоқда. Хатто баъзи ўрта мактабларда асосий фанлар қатори эски ўзбек ёзуви дарс жадалига киритиб ўқитилмоқда. Эндилликда, ўзбек ахлининг қўпчилиги эски ўзбек алифбосини мукамал билган ҳолда мураккаб бўлмаган эски ўзбек ёзувларини ўқий оладиган даражага эришди, десак муволаға бўлмайди.

Кўриниб турибдики, бу соҳада катта ишлар амалга оширилмоқда. Лекин ҳали эски ўзбек тили ва ёзувини ўрганиш бўйича муаммолар, қилинадиган ишлар жуда кўп.

АГАР ЭСКИ ЎЗБЕК ёзуви бўйича чоп этилаётган қўлланмаларни диққат билан кўздан кечирсак, уларнинг умумий савияси, илмий-методик қиммати, мазмуни ва мақсади, дидактик материалларни бериш усул ва системалари турли даражада эканлигини кўриш мумкин. Худди шу ҳолларни турли курс ва тўғрақларда дарс бериш жараёнида ҳам кўзатиш мумкин.

Бу борада яна бир муаммага тўхталиб ўтмоқчиман. Эски ўзбек ёзувини ўргатишдан мақсад нима эканлигини аниқлаб олишимиз керак. Агар мақсад классик асарларни ўқитиш, ўтмиш меросимизни ўрганиш бўлса, асосан классик ўзбек тилини, ўша давр ёзуви ва унинг қонун-қоидаларини ўргатишимиз, ўқув материаллари сифатида классиклар асарларидан фойдаланишимиз керак. Агар ҳозирги ўзбек орфографиясига яқин бўлган араб ёзувини ўрганишми бўлсак, ҳозирги кунда ўзбек тилида араб графикасида нашр этилаётган «Ойдин», «Совет Ўзбекистони» газеталарини ўқитиш асос қилиб, улар асосида ўқувчиларга араб ёзувини ўргатиш керак. Бу жуда муҳим масала, чунки бундан буюн ўрта мактабларда, ўрта ва олий ўқув юрталарида эски ўзбек ёзувида махсус дарслар ўқитилиб, бу борада дарслик ва қўлланмалар яратиш мўлжалланмоқда. Менинча, ўқитиш мақсади ва мазмуни аниқ белгиланмай туриб, эски ўзбек ёзуви бўйича ўқув юрталарида дарслар ўқитиш, ўқув қўлланмалари яратиш мақсада мувофиқ бўлмаса керак. Бинобарин, юқорида айтилган эски ўзбек тили ва ёзувини ўргатиш билан боғлиқ бўлган масалаларни ҳал этиш мақсада мувофиқсия — марказ ташкил этиш мақсада мувофиқия. Бу марказ эски ўзбек тили ва ёзувини ўқитиш жараёнида, эски ўзбек ёзуви бўйича қилмаган қўлланма ва дарсликларнинг илмий-методик савиясини назорат қилиб туриши, эски ўзбек тили ва ёзувини ўқитиш мақсади, мазмунини белгилаб бериш. Бу борада турли программа ва тавсияномалар ишлаб чиқиши ҳамда шунга ўхшаш муҳим масалаларни ўз тасаруфига олиши керак. Маъзур комиссияга шу соҳанинг етук мутахассислари, эски ўзбек ёзувини яхши билган мутахассислар, таърибали ўқитувчилар, араб, форс тилларидан бохабар кишилар аъзо бўлиб, унга Азиз Қанонов, Алибек Рустамов каби эски ўзбек тили ва ёзувини, форс ва араб тилларини мукамал билган йирмик мутахассислар бошчилиги қилса, эски ўзбек ёзуви ва нодир қўлёзмаларни ўқитиш, мутолаа қилишда катта ютуқларга эришган бўлар эдик.

қийимимизни қийган кишилар экан. Бу гапларини эшитиб ҳайрон бўлиб қолдим. Наҳотки, ўзбек тилига давлат тили мақоми берилганига уч ойдан ошган бўлса ҳам, ўз тилимизга бунчалик бефарқ қараймиз, деган фикр мени ўйлантириб қўйди. Нима сабабдан тилимизнинг соғлиги учун хилма-хил тадбирлар, жиҳдий кураш олиб боришимизга қарамаддан ҳануз одамлар орасида ўз тилларига нисбатан эътиборсизлик давом этиб келаяверди? Фикримизни ўйлаб, тилимизнинг ростилаб гапирсак нима қилайди? Ҳам ўзимизни, ҳам болачақимиз нўтқини назорат этиб тураёлик.

Бир вақтлари И. А. Киссен домла билан шарқ факультетида ишлаб юрган кезларимда, бир кун ишовиб кетаятган эдим, домла мендан «Домла бунчалик ишовиб қарвга кетаясизга», деб сўраб қолдилар. «Отдел қадарга кетаяман», десам, «Қадрлар бўлимига денг, домла», дедилар. Шуш, сўзларни ўйлаб ишлатадиган бўлидим.</

ЎЗБЕКИСТОН АДАБИЁТИ ВА САНЪАТИ

